

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas complectens arbores, frutices, herbas, plantas ter

Jahr: 1741

Kollektion: Zoologica

Digitalisiert: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen

Werk Id: PPN369546628

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369546628>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546628>

LOG Id: LOG_0116

LOG Titel: Caput Sextum. Nanarium Minimum sive Oleosum. Nanari Minjac. - VI. Hoofstuk. De Olie-achtige Canarie-boom

LOG Typ: chapter

Übergeordnetes Werk

Werk Id: PPN369544501

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369544501>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369544501>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

ra incenditur. In re medica haftenus est ignota: Quæ vero ex Xula-Bessi adfertur, multo magis est depurata Amboinensi, instar cornu semi-pellucida, viscosa admodum, sensimque exsucca.

Ex hac resina arte Sinenfi aqua præparari potest aqua Præservans dicta, quæ lymphida est, sed flava, qua plurima animalium genera, uti aves, cancri, & pisciculi, irrorantur, ac iterum siccantur, quæ diu dein conservari possunt.

Ex eadem quoque resina seu Dammar tenuis præparatur Balsamus coloris Balsami Sulphuris, qui balsamus optimus est vulnerarius, usurpaturque eodem modo, ac contra eosdem affectus, ac Spiritus Terebinthinæ.

Tabula Quinquagesima Secunda

Ramum exhibet *Dammara Nigræ*, quæ *Dammar Itam* vocatur.

Tabula Quinquagesima Tertia

Ramum exhibet *Dammara Nigræ legitimæ*, cujus figura posita a *Rumphio* huic operi fuit inserta, unde & hanc simul insculpi curavimus.

CAPUT SEXTUM.

Nanarium Minimum sive Oleosum. Nanari Minjac.

HÆc arbor est erecta & alta, trunco constans erecto instar Mali, & coma densa, sed non admodum extensa: Ejus cortex est æqualis, cinereus, obscuris flavisque punctis maculatus, vix digitum minorem crassus, ac fragilis, ad radicem vero vix alatus, sed ibi nodosus est.

Foliorum rachides plures simul junguntur ad ramulorum summum uti in Canariis, sed nullis constant squamis ad suum ortum, quales in Canariis observantur, inque iis quatuor vel quinque foliorum paria occurrunt opposita nunc in pari extremo, nunc vero nullo.

Folia fructusque minimi sunt omnium Canarii specierum, immo minores sunt Nanario præcedenti, folia nempe ejus sunt quinque, sex, vel septem pollices longa, binos lata, & fere paralelogramma constituunt, sed ab inferiore parte paulo sunt latiora, scabra, ex nigro viridia, splendentia, ac plerumque parum complicata & sinuosa. Nervus intermedius albicat, ab utraque protuberans parte, uti & costæ transversales, quæ in inferiore folii parte purpurascunt.

Rami sunt fragiles, atque ex iis prope foliorum rachides alii oriuntur longi petioli instar uvarum racemi; inque his flores ejusdem fere formæ ac præcedentis *Dammara Nigræ*. Fructus minimi sunt omnium Canariorum, vix magnitudinem habentes *Dammara Nigræ*, sed ex oblongo magis rotundi; instar juniorum Olivarum, longitudinem habent unguis digiti, rari simul in racemis excresecunt, atque dependent primo virides, dein ex coerulesco nigri, uti Indigo. Sub tenui putamine nux reconditur ejusdem fere magnitudinis, ab utraque acuminata parte, ac trigona, oris æqualibus, coloris cinerei. Sub duro hoc putamine nucleus reconditur parvus, mollis, & albicans instar Sebi vel exungie, qui edulis non est, ac facile computrescit: In centro hujus nuclei alia quoque observatur parva cavitas.

Ex vulnerato trunci cortice exsudat oleum flavescens & pellucidum, sed rarum in hisce saltem regionibus, hocque insequitur alter mucago instar albuminis Ovi vel muci, qui intra paucos dies nigrescit instar *Dammara Itam*, nunquam penitus siccus, sed instar viscosi gummi, parvis in grumis arbori inhaerens, istudque Oleum itidem exsudat, licet hi grumi tollantur, qui si parum comprimantur, oleum simul effluit, & majori in quantitate si impuræ tales glebæ, quales ex arbore colliguntur, solis ardori exponantur.

Hocce

dere: Daar en tegen op Cerams noord-kust brand men meest deze swarte Dammar. In de Medicynen isse tot noch toe onbekent. Die uit Xula-Bessi komt, is veel zuiverder dan de Amboinse, half doorschynent als boorn, mede zeer kleverig, en lankzaam opdroogende.

Uit deze bers kan men door Chineesche konst een water krygen, Aqua Præservans genaamt, klaar, doch geelachtig, waar mede men bestryken kan veelderley gediertens, van Vogeltjes, Krabbetjes, en Visjes, en daar na laten droogen, dewelke men lang bewaren wil.

Noch heeft men uit den zelfsten Dammar een dunne Balzem, van couleur als Balsamus Sulphuris, welk een goeden wond-balzem is, en wert gebruikt op dezelfde manier en tegen dezelfde gebreken, als Spiritus Terebinthinæ.

De twee-en-vyftigste Plaat

Vertoont een Tak van de swarte *Dammara* ofte de *Dammar Itam*.

De drie-en-vyftigste Plaat

Vertoont een Tak van de opregte swarte *Dammar*, welkers figuur onze *Rumphius* daar na in dit werk gevoegt heeft, waarom wy die ook teffens hebben laten in Plaat brengen.

VI. HOOFDSTUK.

De Olie-achtige Canarie-boom.

Dit is een regten boogen boom met een effenen stam, als een mast opgerigt, met een digte, doch niet breedde kruin, de schorsse is effen, graauw, met donkergeele stipjes bezet, pas een pink dik, en bros zonder merkelyke vlerken omtrent de wortel, doch aldaar wat knoestig.

De ryskens staan veele by malkander aan 't uitterste der takkens, gelyk aan de Canaris, zonder de voorge-noemde schubben by baren oorspronk, en daar aan vier of vyf paren bladeren regt tegen malkander, zommige met een voor uit alleen, zommige niet.

De bladeren en vruchten zyn de kleinste van alle Canari-geflagten, en noch al kleinder, als de voorgaande Nanari, te weten; de bladeren vyf, zes, en zeven duimen lank, twee dito breed, en bykans evenwydig, doch agter wel zo breed, styf, swart-groen, glimmende, gemeenelyk een weinig te zamen gebogen of bogtig. De middel-zenuwe is witachtig, en te wederzyden wat uitstee-kende, gelyk ook de davers-ribben, die aan de onderste zyde wat paars zyn.

De takken zyn breeksaam, daar uit by de ryskens voortkomen andere lange steelen, als druive-trossen, en aan dezelve 't bloeizel, meest gefatzoeneert, als dat van de voorgaande *Dammara Nigra*. De vruchten zyn mede de kleinste van alle Canaris, qualyk zoo groot, als die van *Dammara Nigra*, doch in 't lankwerpige wat ronder, gelyk jonge Olyven, in de lengte van een nagel van een vinger, weinige by malkander aan haare trossen hangende, eerst groen, daar na blaauw-swart, als Indigo. Onder het dunne bolsterken legt 't Nooteken, bykans in dezelfde grootte, agter en vooren toegespitst, en driekantig, met effene zyden, ligt-graauw van couleur. Onder 't harde schaaftje legt een kleene, weeke, en witte heeft, gelyk smeer of ongel, die men niet eten kan, en zeer ligt verrot, in 't midden van de heeft ziet men noch een kleine bolligbeyt.

Uit de gequetste schorsse des stams komt een geelachtige klare oly uitsweeten, doch zeer spaarzaam, immers in deze Landen, en op dezelve volgt een andere slymerigheid als 't wit van een Ey of Jnot, die in weinig dagen swart besterft, als de *Dammar Itam*, nooit opdrogende, maar als een kleverige gom, met kleine klontertjes aan den boom blyvende hangen, nog al de voorschreven oly uitsweetende, ook als men deze klonteren afneemt, en een weinig perst, zoo vloed 'er de oly uit, en nog overvloediger, als men de vuile klonteren, zoo alse van den boom komen, in

de

Hocce oleum primo flavescit, refertque Oleum Olivarium, pellucidum enim est ac flavum, sed sensim rufescit instar Vini Hispanici, at magis indurefcit. Refina talis expressa nigrescit, inque fragiles exsiccat grumos, qui vix sibi adhærent, utrumque vero odorem habet gravem, sed jucundior quam resina aliorum Canariorum: nihilominus tamen caput infestat hic odor, quam diu oleum ac refina sunt recentia, ac facile flammam concipiunt, si igni admoveantur, licet videantur liquida. Certam ejus quantitatem in Sartagine supra ignem excoksi ad oleum dissolvendum, sed tam vehementem ac fortem excitabat fumum, ut omnes adstantes Cephalalgia inde laborarent, ita ut concluderem, multo melius esse illud oleum, quod Solis radiis debilioribus sponte exstillaret.

Dein edoctus fui, multo melius esse, si refina & Oleum simul juncta remaneant, sicque conserventur, odorem enim mixtum habent ex Styrae liquida, corticibus Citri, & refina Canarina: Oleum autem hoc recens adeo subtile est, ut per cutem penetret, illamque calefaciat instar Olei cujusdam destillati. Optimum vero colligitur ex vetustissimis arboribus, in locis crescentibus saxosis, folique bene expositis, quarum binæ arbores observatæ fuere in parvis insulis Nussatello, quarum refina oleosa jucundissimum spirabat odorem ad Corticum Citri odorem accedentem, sed tam paucum exstillabat, ut toto mensium siccorum tempore vix bini cyathi exstillarent, gummi autem ab oleo non separandum est, licet massam tum referat fordidam & inpuram. Quod vero tempore pluvioso colligitur, inutile est, odorem enim contrahit acidulum.

Anni tempus. Fructus maturefcunt anni tempore occidentali, prolapsique sub arbore inveniuntur, plurimum putaminibus exuti, qui apris inserviunt, quum enim sint adeo pusilli, ab hominibus non expectantur.

Nomen. Latine *Nanarium Oleosum*, & *Nanarium Minimum*. Malaice *Nanari Minjac*. Amboinensibus nullum hactenus peculiare gerit nomen, excepto quod Hituenses illam vocent *Aybau Madelle*, h. e. *Arborem suaviter olentem*: In Manipa vocatur *Yaniri*, in Bonoa *Yafesef*.

Locus & Usus. Hæ arbores raro occurrunt, parumque notæ sunt, in Amboina tantum binæ tresve inveniuntur in ora Hituensi prope promontorium Mamoa, haud procul a litore in adscensu montium, quæ vix crassiores sunt homine, paucumque exstillant Oleum, quod cum gummi suo trunci cortici inhæret, & quam maxime inpurum est.

Anno 1668 primo ibi in notitiam venit, atque ab illo tempore Æthiopum uxores oleum illud collegerunt ad conficiendum oleum odoratum, hunc in finem incisiones in inferiore trunci parte instituebant, ex quibus post aliquot mensium spatium memoratum istud gummosum Oleum exstillabat, illud vero Nussatellense demum 1676 detectum fuit, odoremque habebat, uti dictum est, multo præstantiorem Hituensi. In ora Nussanive talis quoque arbor inventa fuit, quæ nuce gerebat majores & rotundiores, ejus autem Oleum nondum innouit per Incolarum ignorantiam.

Quæ in Manipa, Kelangha, & Bonoa crescunt, ejusdem cum supra memorata sunt formæ, illarumque folia quatuor vel sex pollices longa sunt, binos lata, horumque costæ ex fusco flavescent, suntque porro glabra, & intense viridia tam in junioribus quam in vetustioribus arboribus. Fructus eandem quoque habent formam, rari simul juncti in brevibus racemis. Liquida Dammara, ex trunco destillans, Amboinensi similis est, sed nigrior est, odoremque habet jucundior, majorique copia colligi potest.

Hujus lachrymæ oleum in terram prolapsus mensibus siccis jucundum ipsi præbet odorem, qui in effossa diu remanet, si occlusa conservetur. Qualis terra nomine terræ Ambriferæ primum detecta fuit anno 1681 in Manipa circa locum Luhu, quæ diu pro illa fuit habita, credebantque incolæ naturalem istius terræ esse odorem, quum in illo loco nulla occurreret arbor, parvumque tantum occuparet illa terra locum, ubi effossa fuit, unde istius loci dominus putabat, in illo loco certissime Ambaræ fontem latere, quum vero terram profundiorē eruebant, odor evanescebat, unde concluderem, hunc odorem esse accidentalem, ex arbore nempe certa ortum suum habentem, quæ circa

Tom. II.

illam

de beete Zonne steld. Deze Oly gelykt in 't eerste gebeel en al als de Olyven-Oly, te weten, geelachtig en doorschynent, maar besterft metter tyd ros, als Spaansche Sek, en word dikachtig. Het uitgeperste bers werd als dan swartachtig, en droogt op in brosse klonteren, die qualyk aan malkander kleven, beide zynze van een zeer sterken reuk, doch lieffelyker dan andere Canari-berffen, niet te min nog al 't hooft beswaarende, zo lang zy vers zyn, en branden ook zeer licht alsze vuur raken, hoewelze vochtich schynen. Ik hebber eens een meenigte in een pannetjen over een kool vuur gedaan, om de Oly daar uit te smelten, maar 't gaf zo sterken reuk en damp van zig, dat alle de omstanders hooft-pyn daar van kreegen, zo dat ik bevond veel beter te zyn, 't geene men by slappe Zonne-schyn van zelfs laat uitsweeten.

Naderhand heb ik geleerd, dat nog beter is, als men 't bers en Oly te zamen by malkander laat, en aldus bewaart, want dien reuk was gemengt uit Styrae liquida, Citroen-schellen, en Canari-bers, zo is ook dezen Oly vers zynde zo subtiel, dat hy de buit verwermt, en doordringt als eenige gedistilleerde Oly. De beste bekomt men uit zeer oude boomen, die op steenachtige bergen, en wel ter Zonne staan, gelyk twee diergelyke boomen gevonden zyn op de kleine Eilandkens Nussatello, wiens Olyachtigen bers een zeer aangename reuk hadde, na de Citroen-schellen trekkende, maar by quam 'er zo schaars uit, dat men in een gebeele drooge Mousson qualyk twee mutsjes konde krygen, en men moeste de Gom van den Oly niet afscheiden, hoewel het als dan een vuile Materie gelykt. Het gene men by regenachtig weer vergadert, deugt niet, want het gewint een gooren reuk.

Saysoen. De vruchten ziet men ryp in de Weste Mousson, en afgefallen onder de boomen leggen, ook meest van bare bolsterjes berooft, blyvende zo leggen voor de wilde Verken, want wegens hare kleinigheid werdenze van de menschen niet geacht.

Naam. In 't Latyn *Nanarium Oleosum*, en *Nanarium Minimum*. Op Maleys *Nanari Minjac*, by de Amboineezen heeft by nog geen byzonderen naam, behalven dat hem de Hitoeezen by provisie noemen *Aybau Madelle*, dat is *Arbor suaviter olens*: Op Manipa *Yaniri*, op Bonoa *Yafesef*.

Plaats, en Gebruik. Deze boomen zyn zeldzaam en nog weinig bekend, in Amboina vind men 'er alleenlyk twee of drie, op de kust van Hitoe, by den boek Mamoa, niet verre van strand, in 't opgaan van 't gebergte, dewelke niet veel dikker dan een man zyn, en weinig Oly geven, die met zyn Gom aan de schorste bangt, en zeer vuil is.

In 't jaar 1668. is by aldaar eerst in kennisse gekomen, en tzedert hebben de Moorze Vrouwen zyn Oly laten baalen, om welriekende Oly daar van te maaken, tot dien einde wierden keepen in de benedenste stam gekapt, waar uit na eenige maanden de voorschreve Gomachtige Oly quam, maar die van Nussatello is eerst Anno 1676. in kennisse gekomen, en was, als gezegt, veel beter van reuk, dan de Hitueesche. Op den boek van Nussanive is 'er ook een diergelyken boom gevonden, wiens nootjens wat grooter en ronder zyn, maar de Oly daar van is nog onbekent, door de onwetendeit der Inwoonders.

Dewelke op Manipa, Kelang, en Bonoa wasschen, zyn meest van de bovenstaande gedaante, hebben bladeren vier en zes duimen lank, twee breed, baare ribben zyn bruin-geel, voorts glad, en hoog-groen, zo wel aan jonge als oude boomen. De vruchten zyn van dezelve gedaante, weinig by malkander aan korte trosjes. De weeke Dammara uit den stam druipende gelykt mede de Amboinze, doch is swarter en lieffelyker van reuk, kan ook in grooter meenigte vergadert werden.

De Oly van dezen traan uit den stam op de aarde druipende in de drooge maanden, geeft dezelve een lieffelyken reuk, die aan de uitgegravenen nog lange blyft, als menze toegestopt bewaart. Diergelyke aarde onder den naam van Ambar-aarde, is eerstmaal gevonden Anno 1681. op Manipa, omtrent de plaats Luhu, en wierd daar lang voor gebouden, dat het een natuurlyken reuk van die aarde was, want daar juist omtrent geen boom stond, en maar een kleine plaats besloeg, daarse uitgegraven wierde. Dies den eigenaar zig inbeeldde, dat op die plaats voorzeeker een Ambar-fonteyn moeste schuilen, maar dieper gravende verdween dien reuk, waar uit ik datelyk besloot, dat by toevallig moeste zyn, te weten van een boom

illam crescebat terram, vel ibi antea posita fuit, in illa itaque insula plura explorabantur loca, comperitumque fuit, terram prope *Canarium Odoriferum* optimum spirare odorem, hoc quoque observabatur circa *Nanarium* hoc *minimum*, cujus plurimæ arbores in hac insula occurrunt, quarum resina liquida & Oleum ex trunco destillans, præstantia odoris Hituensi longe prævalebat, omneque solum, in quod ejus oleum delapsum erat, eundem exhalabat jucundum odorem, ex Ambra cum oleo quodam mixtum, hanc Ambra terram in cistis & ollulis oclusam servavi, comperique diu servare odorem.

Quoniam in præcedenti libro in capite *Pseudo-Sandalii Amboinensis* arbor Boeronensium Roweyl describitur, simulque indicatur, ex ipsa nigricantem lentamque lachrymam profluere, quæ Ambram griseam quodammodo spirat, hinc concludo, in insula Mauritii certas quoque, uti supra dictum est, occurrere arbores, quæ gummi vel resinam exsudent, quæ naturalem Ambram griseam spirat, de quibus procurator noster ibi degens gubernatori Joanni Maatzuykero scripsit, arbores illas esse vastissimas, non procul a litore crescentes, quarum radices semper versus mare sese extendebant, istudque gummi odoratum exsudebant, quod in mare delabens naturalem sufficiebat Ambram griseam per maris fluxum cum lapillis, arena, conchisque permixtam, ita ut illi putarent, tandem verum Ambra grisea ortum sese invenisse.

Ista in insula arbores crescere, quæ similem Ambra resinam vel lachrymas exsudent, facile concedi potest, patetque exemplo *Canarii Odoriferi*, *Nanarii minimi*, & Roweyl: Omnem vero Ambram griseam, quæ in tam diversis mundi partibus, plurimis millibus milliarium distantibus, uti in India Occidentali, Africa ora Orientali, Madagascara, Mauritii insula, in Maldivensibus, omnibusque insulis ad Euxinum sitis reperitur, tantum ex talibus provenire arboribus, a vero alienum videtur: Saltem hoc non videtur dici posse de arboribus in insula Mauritii crescentibus, sique tales quoque arbores crescant in Africa ora Orientali, & Madagascara, maxime mirandum est, hæc arbores a sagacissimis Arabibus non prius fuisse observatas vel detectas, qui ante mille annos regiones istas jam peragraverunt, illarumque plantas & herbas diligenter investigarunt, nec tamen illas umquam invenerunt. Licet jam verum sit, Ambram griseam in insula Mauritii, & in Africa ex talibus arboribus suum ducere ortum, qui sit, ut eadem hæc per tota centena millia ad Orientem, & adverso vento & fluxu in Maldivenses adduci insulas, atque insuper per tota centena millia usque in insulas ad Euxinum sitas, in quibus notum est, sub Zona torrida in libero Oceano ventum fluxumque fere per totum annum ex Orientali parte flare atque profluere, nullum autem exstat exemplum, fructus quosdam, aliasve res ex hisce Orientalibus insulis versus Septentrionem in Africam & Madagascaram prolabi, multo minus ab istis insulis versus Orientem. Quid enim facilius posset fieri, celebrem illam Nucem Cocum dictam, quæ tantum in Maldivensibus insulis per mare ejicitur, aliquando etiam versus Septentrionem in istas projici insulas, quod tamen nunquam comperitum fuit. Si itaque arbores tales Ambariferæ in Mauritii insula occurrant, uti lubenter id concedimus, Ambra origo est, uti Succini ortus in Mari Eoo, quod juxta hodierna experimenta ex claro Bitumine liquido seu Naphta productum sub terra in Borussia & Pomeræ regionibus generatur. Bitumen hoc, si fontes suos vel scaturigines in mare exoneret, per frigus & sedimentum aquæ marinæ induratur & concrevit in Succinum, inque litora projicitur.

Idem vero Bitumen, per arborum quarundam radices adtractum cum illarum natura conveniens, quales sunt Pinus, Picea, Abies, similesque, quæ in illis regionibus, ac præsertim ad Vistulam fluvium magna crescunt copia, mutatur in Resinam talium arborum, nemo tamen dicet, omne Succinum ex Resina talium arborum generari, licet eundem habeat ortum similemque affinitatem. Hujus demonstrationem nobis exhibet experientia, quæ docet, naturale Succinum non tantum in mari ac litore inveniri, sed in media

boom komende, die daar omtrent stont, of gestaan hadde. Men zegt dierbalven op dat Eiland naar meer diergelyke plaatzen, en bevond voor eerst, dat de grond onder bet *Canarium Odoriferum* wel rook, en ten tweeden vond men ook dit *Nanarium Minimum*, waar van veele boomen op dit Eiland staan, welkers weeke Resina en Oly uit den stam druipende, in lieflykheid van reuk bet Hitueze verre overtrof, en al de grond, waar op de Oly gevallen was, bevond men van den zelfsten goeden reuk, dewelke uit Ambar-aarde en eenige vettigheid gemengt was; deze Ambar-aarde hebben wy in doosjes en potjes opgeslooten bewaard, en bevonden, datze haaren reuk lang behoud.

Dewyl nu in 't voorgaande boek, in 't kapittel van *Pseudo-Sandalum Amboinicum* den Boeroezen boom Roweyl beschreeven en aangewezen werd, dat daar uit een swartachtig en taayen traan vloeide, die eenigzints na Ambar de gryns riekt, zo doet dit my gissen, dat 'er gelyk boven gezegt, op 't Eiland Mauritius ook eenige boomen gevonden werden, dewelke een Gom of traan uitsweeten, die zeer natuurlyk na Ambar-gryns riekt, waar van onzen resident aldaar aan den Generaal Joan Maatsuyker geschreeven heeft, voorgevende, dat bet zeer groote boomen zyn, niet verre van strand staande, wiens wortelen altyd na de Zee-kant loopen, en de voornoemde welriekende Gom rykelyk uitsweeten, dewelke in Zee komende, in natuurlyke Ambar-gryns verandert wert, door het rollen van de Zee-baren, met steentjes, zand, en schulpen vermengt zynde, zo dat by hun lieden gemeend wierde, dat zy nu eindelyk den waren oorspronk van den Ambar-gryns uitgevonden hebben.

Dat op bet zelfde Eiland boomen konnen wasschen, dewelke diergelyken Ambarachtigen hers of traan uitgeven, kan men lichtelyk toestaan uit het exempel van ons *Canarium Odoriferum*, *Nanarium Minimum*, en Roweyl. Maar dat al den Ambar-gryns, die in zo verscheiden Oorden des werelds veel duizent mylen van malkander leggende, als *West-Indiën*, de *Oost-kust van Africa*, *Madagascar*, *Mauritius*, de *Maldives*, en alle de *Zuid-Ooster Eilanden* gevonden werd, alleen uit diergelyke boomen kome, is gantsch niet waarfchynelyk. Immers niet van de boomen, die alleen op 't Eiland Mauritius staan. Vallenze dan mede op de *Oost-kust van Africa* en *Madagascar*, zo is 't een groot wonder, dat die boomen niet eer zyn bekend geweest van de curieuse Arabiers, die al voor duizent jaaren die Landen bezogt, bare planten en gewasschen naauwkeurig onderzocht, echter deze boomen nooit gevonden hebben. Laat bet ook al zyn, dat bet Ambar-gryns van Mauritius, en Africa, uit diergelyke boomen zyn oorspronk hebbe, hoe werd bet zelve zo veel hondert mylen Oostwaard aan tegen wind en stroom na de *Maldivas* gevoert, en nog zo veel hondert mylen verder na de *Zuid-Ooster Eilanden*, daar men weet, dat onder de Zona torrida op eenen vryen Oceaan wind en stroom schier bet geheele jaar door uit den Oostelyken kant valle, en men heeft schier geen exempel, dat eenige vrugten of dingen van deze Oosterfche Eilanden Westwaardt aan tot Africa en Madagascar dryven, veel min van ginder berwaards Oostwaardt aan. Immers wat konde anders lichter gebeuren, als dat die vermaarde Cocos, die alleen in de *Maldivische Eilanden* door de Zee opgeworpen werd, ook zomtyds Westwaardt aan in de voornoemde Landen opgesmeeten werde, waar van men echter geen ervaring heeft. Byaldien dan zulke Ambar-boomen op Mauritius gevonden werden, gelyk wy toestaan, zogaat bet daar mede, gelyk met den bernsteen in de Oost-Zee, dewelke na de bedendaagsche onderzoeking zynen oorspronk heeft uit een klaar Bitumen liquidum ofte Naphta onder de aarde, in de Landen van Pruizen en Pomeran genereert zynde. Dit Bitumen, als bet zyne Fonteynen of openingen in de Zee neemt, zo werd bet door de koude en ziltigheid van 't Zee-water verhard in bernsteen, en dan op de stranden uitgeworpen.

Maar bet zelfde Bitumen door de wortelen van eenige boomen opgetrokken zynde, die met zyn natuur overeenkomen, gelyk daar zyn de *Denne of Vuure-boomen*, dewelke in die Landen, en aan de *Weykel-stroom* in meenigte groeyen, zo werd bet in Resinam of hers van dezelve boomen verandert, daarom zal echter niemand zeggen, dat alle de Bernsteen uit bet hers van dien boom gegeneert werde, hoewel zy beide van gemeenen oorspronk, en eenderlei maagfchap zyn. Tot bewys daar van dient de ervaring, die ons leert, dat natuurlyk Bernsteen niet alleen

media etiam sæpe regione effodi æque in Borussia ac in Sinensibus provinciis Succhuena & Junnama centenis aliquot milliaribus a mari Edo fitis, in quibus plurimæ etiam crescunt Pini, uti videre est in *Sinenfi Atlante* pag. 65. ubi Pater Martinus testatur, sese non solum rubrum & album Succinum (flavum autem ibi non occurrit) ibi vidisse ex terra erutum, sed Sinenses uno quasi ore dicere ac credere, ortum suum habere ex pinguibus pellucidisque Pini segmentis, per longam annorum seriem in succinum rubrum mutatis vel degeneratis, dicitque porro, Sinenses ingeniose Succinum rubrum componere ac imitari quasi posse ex pura Pini resina, quam ebulliendo ita norunt præparare, ut non tantum colorem & succini substantiam gerat, sed quoque leviores attrahat scorias. Magna tamen invenitur differentia inter succinum & Pini resinam, licet arte sit præparatum: Idem hocce de Ambra intelligendum est, naturalem maris esse projectum, attamen fieri posse, eundem huncce succum in quasdam attractum arbores, in iisdem Ambra quoque odorem generare.

Siccæ *Nanarii minimi* resinam diu habui pro quadam sicca & nigra resina, Macassarensibus *Galedupa* vocata, dein autem comperi, ex alia hanc provenire arbore, supra *libr. 2. cap. 20.* descripta, quum vero ejus Oleum Macassarensibus obferebam, vocabant hoc *Tin-jo*, quod ipsis inservit ac necessarium est ad Dupæ compositionem, estque duplex, sed ex una profuens arbore. Primum vero est Oleum flavum instar Olei Calappi, sponte sua ex arbore effluens, sed sensim rufescit & viscosum est, diciturque ipsis *Tinjo Calau*. Alterum vero nigrescit & duriusculum magis est, inque arundine Bambu dicta collectum venale prostat, uti *Galedupa*. Utrumque adhibetur ad Dupam, ut viscositate sua reliqua sicca ingredientia combinet. Ex arboribus vero colliguntur ignotis, quæ in insulis crescunt Salayera & Calaua, ad Macassaræ partem Australem fitis, ipsis Silayer & Calautoa dictis, h. e. magna Calaua ad differentiam alterius minoris insulæ.

leen in Zee en op strant gevonden, maar ook Landwaart in uitgegraven werden, zo wel in Pruiffen, als in de Sineesse Provincien, Succhuena en Junnam eenige hondert mylen van den Oostelyken Oceaen gelegen, daar meede veele Pyn-boomen groeyen, gelyk te zien is in den Sineeffen Atlas pag. 65. alwaar Pater Martinus getuigt, niet alleen roode en witte bernsteen (de geele wert daar niet gevonden) aldaar gezien te hebben, die men uit de aarde graaft, en eenparig van de Sineeffen geloofd wert, dat het zynen oorspronk hebbe uit de vette en klare stukken des Pyn-booms, door lankheit van jaaren in rooden bernsteen verandert, maar zegt ook, dat de Sineeffen den rooden bernsteen aardig weten na te bootzen uit puur Pyn-bers, 't welk zy door 't kooken zoodanig weten te bereiden, dat het niet alleen de couleur en substantie van bernsteen verbeeld, maar ook stoppelen aantrekt. Egter blyft noch al een groot verschil tusschen bernsteen en pyn-bers, men mag het ook door konst bereiden, zoo men wil. Dit zelve moet men ook van den Ambar-grys verstaan, dat het oorspronkelyk een uitwerpsel der Zee is, en evenwel zyn kan, dat dezelve zap in eenige boomen opgetrokken word, en daar in eenen Amber-achtigen reuk genereert.

Het uitgedroogde bers van 't Nanarium minimum, heb ik lang gebouden voor een zekere drooge en swarte Refina, by de Macassaren *Galedupa* genaamt, doch na maals bevonden, dat het van een andere boom komt, hier boven *lib. 2. cap. 20.* beschreven; maar als ik de voornoemde Oly aan de Macassaren toonde, noemdenze dezelve *Tin-jo*, het welk zy lieden noodig hebben tot 't maken van de Dupa, en is tweederley, doch van eenen boom komende. Het eerste is een geele oly, als Calappus-olye, van zelfs uit den boom druipende, doch wert metter tyt ros en kleverig, en biet eygentlyk *Tinjo Calau*. Het andere is swart en hartachtig, 't welk men in Bamboesjes te koop brengt, gelyk *Galedupa*. Beide wordenze gebruikt tot de Dupa, om met hare kleverigheit alle de andere drooge aan malkander te houden, en komen van onbekende boomen, wassende op de Eilanden Salayer en Calau, bezuiden Macasser gelegen, by hunlieden Silayer en Calautoa genaamt, dat is groot Calau, tot onderscheideit van een ander kleinder.

Tabula Quinquagesima Quarta

Ramum exhibet *Canarii minimi* seu *Olefi*, quod *Nanari Minjak* vulgo vocatur, ubi per *Litt. A.* racemus frugifer majori forma expressus denotatur.

De vier-en-vyftigste Plaat

Vertoont een Tak van de kleinste ofte de Olieachtige *Canary-Boom*, *Nanari Minjak* genaamt; alwaar door *Lett. A.* een vrugt-tros in grooter gedaante aangewezen wert.

OBSERVATIO.

Canarium hoc minimum Oleosum a *Valent. p. 212.* obiter describitur, & in *Tabula* sub No. XXXIX. delineatur.

AANMERKINGE.

Deze kleine ofte Olieachtige *Canari* wert by *Valent. p. 212.* vermeldt, en op de *Plaat* onder No. XXXIX. aangewezen.

